

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU
SPECIJALISTIČKI DIPLOMSKI STRUČNI STUDIJ
MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

MONIKA KRANJČEC

SUPKULTURA NOGOMETNIH NAVIJAČA – PRIMJER TORCIDE

ZAVRŠNI RAD

Mentor:

Ksenija Pletenac, pred. mag. paed. i soc.

ČAKOVEC, 2018.

MEĐIMURSKO VELEUČILIŠTE U ČAKOVCU
SPECIJALISTIČKI DIPLOMSKI STRUČNI STUDIJ
MENADŽMENT TURIZMA I SPORTA

MONIKA KRANJČEC

SUPKULTURA NOGOMETNIH NAVIJAČA – PRIMJER TORCIDE

**SUBCULTURE OF FOOTBAL FANS
EXAMPLE TORCIDA**

ZAVRŠNI RAD

Mentor:

Ksenija Pletenac, pred. mag. paed. i soc.

ČAKOVEC, 2018.

ZAHVALA

Zahvaljujem svojoj mentorici Kseniji Pletenac, pred. mag. paed. i soc., na nesebičnoj podršci i ukazanom povjerenju, kao i prilici da svoje školovanje na Međimurskom veleučilištu u Čakovcu uspješno privedem kraju. Stručnim savjetima i smjernicama pomogla mi je oblikovati završni rad u cjelinu.

Posebno zahvaljujem svojoj obitelji, koja me čitavog života podržava.

SAŽETAK

Cilj ovog rada je istražiti supkulturu nogometnih navijača, stvoriti približnu sliku o tome što je navijačka supkultura te opisati osnovne karakteristike koje ju razlikuju od drugih supkultura. Popularnošću nogometa raste i broj navijačkih skupina, tako da su danas navijači jedan od glavnih aktera sportskih događanja u svijetu, noseći pri tome pozitivne, ali i mnoge negativne strane. Navijači, zatvaranjem u svoje neformalne skupine i oblikovanjem specifičnog stila življenja, kolektivno prosvjeduju i reagiraju na očigledne kontradikcije u vezi s položajem mladih u društvu, koje u njima stvaraju osjećaj frustriranosti i marginaliziranosti. Navijačka skupina Torcida najbolji je primjer, na kojem se temelji ovaj rad, prvenstveno zbog svojeg identiteta: to je najstarija organizirana navijačka skupina na ovim prostorima te je ujedno možemo smatrati najorganiziranijom i najaktivnijom navijačkom skupinom u Republici Hrvatskoj.

U prvom dijelu rada definira se pojam supkulture, govori se o supkulturi općenito, a zatim i o supkulturi nogometnih navijača. Nogometne navijače stavlja se u društveni kontekst te se pobliže objašnjava njihovo djelovanje na osnovi informacija iz relevantne literature koju su napisali sociolozi koji su svojim znanstvenim pristupima proučavali ovaj moderan društveni fenomen. Prikazuje se povijest navijačke skupine Torcida kako bi se što bolje shvatilo zašto je baš primjer Torcide uzet kao predmet istraživanja. U nastavku rada objašnjava se hijerarhija i struktura unutar same skupine Torcida, pozadinu njihova formiranja i karakterističan način izražavanja. Također se pokušava objasniti odnos navijačke skupine Torcida prema političkim, društvenim, kulturnim i ekonomskim prilikama u zemlji.

Na temelju podataka prikupljenih sekundarnim istraživanjem daju se relevantni zaključci u vezi supkulture navijačke skupine Torcida. Treba istaknuti da bi ovaj rad trebao doprinijeti proširivanju razumijevanja fenomena nogometnih navijača u hrvatskom društvenom kontekstu te djelomično stati na kraj njihovu marginaliziranju od strane medija i javnog mnijenja.

Ključne riječi: navijači, supkultura navijača, Torcida, nogomet, istraživanje

SADRŽAJ

SAŽETAK

1. UVOD.....	4
2. CILJ ZAVRŠNOG RADA.....	5
3. SUPKULTURA.....	6
3.1. Supkulture mladih	6
3.1.1. Čikaška škola	7
3.1.2. Teorija delinkventne supkulture	7
3.1.3. Birminghamska škola.....	8
3.1.4. Interakcionistička teorija.....	8
4. SUPKULTURA NOGOMETNIH NAVIJAČA	10
4.1. Pojam navijača	10
4.2. Navijačka supkultura.....	10
4.3. Navijačka supkultura u Hrvatskoj.....	12
5. POVIJEST NAVIJAČKE SKUPINE TORCIDA.....	15
5.1. Torcida u razdoblju od 1945. do 1989. godine	15
5.2. Torcida u razdoblju od 1990. do 2018. godine	17
6. STRUKTURA NAVIJAČKE SKUPINE TORCIDA.....	21
6.1. Navijač navijač.....	21
6.2. Navijač iz trenda	21
6.3. Navijač nasilnik.....	22
6.4. Navijač politički aktivist	22
7. HIJERARHIJA I TIPIZACIJA TORCIDE.....	22
8. NAVIJAČKI RITUALI.....	24
8.1. Vizualna ekspresija (ikonografija)	24
8.2. Verbalna ekspresija	26
8.3. Ekspresija tjelesnog nasilja	27
9. TORCIDA I POLITIKA	29
10. TORCIDA KAO DRUŠTVENI AKTER	31

11. ISTRAŽIVANJE.....	34
12. ZAKLJUČAK	36
13. LITERATURA.....	38
14. POPIS SLIKA	39

1. UVOD

Nogometni navijači postali su svojevrsnim društvenim sudionicima još 1980-ih godina u razdoblju jednopartijske vlasti i socijalizma. U današnje vrijeme oni su organizirani formalno i putem vlastite udruge. Osnovni cilj nogometnih navijača u početku je bio pružanje podrške nogometnoj momčadi koju bodre uz ideju kako svojim navijanjem, ekspresijama i ponašanjem stvaraju prividnu prednost na terenu. Stoga se postavlja pitanje kako to da su se navijači od vatrenih pratitelja sportskih događaja, orijentiranih prvenstveno na te događaje, pretvorili u supkulturu koja se sve više okreće samoj sebi, svojoj ulozi u društvu u kojem egzistira.

Razni stručnjaci, psiholozi, sociolozi koji su sa zanimanjem promatrali razvoj navijačke scene, kako u svijetu, tako i kod nas u Hrvatskoj, proveli su brojna istraživanja. Oni su promatrali nogometnu publiku u cijelosti, međutim teško je bilo zamisliti da će naletjeti na više različitih supkultura i različitih stilova mladih koji će zajedno izgraditi supkulturu nogometnih navijača.

Iz perspektive današnjih medija, na nogometne navijače gleda se kao na devijantnu skupinu čiji obrasci ponašanja znatno odstupaju od normalnog i društveno prihvatljivog. Originalne i spektakularne akcije koje je provela navijačka skupina Torcida nisu nastale same od sebe, već su reakcija i svojevrsan indikator raznih nepravilnosti u društvu. S obzirom na odabranu promatračku skupinu, uzet će se u obzir i činjenice da navijači imaju određene izgrede koji su nedopustivi, ali i to da su to njihova obilježja.

2. CILJ ZAVRŠNOG RADA

Cilj ovog rada je istražiti supkulturu nogometnih navijača na primjeru navijačke skupine Torcida, stvoriti približnu sliku o tome što je navijačka supkultura te opisati osnovne karakteristike koje ju razlikuju od drugih supkultura.

3. SUPKULTURA

3.1. Supkulture mladih

„Subkultura ili supkultura je pojam koji obuhvaća kulturu koja se razlikuje od etablirane (ustaljene) kulture; najčešće označuje običaje i ponašanje mladeži koji su u suprotnosti s ustaljenim društvenim vrijednostima“ (<https://bit.ly/2sCh58c>).

„Kultura uključuje sadržaje (nazor na svijet, vjerovanje, znanja, vrijednosti, ponašanja pojedinaca) koji su sastavni dio vladajućega društvenog sustava i koji će taj sustav činiti legitimnim, tj. kulturno normalnim i poželjnim“ (Čolić, 2006). Upravo dominantna kultura nekog društva definira što će se u nekom sustavu smatrati društveno prihvatljivim, odnosno normalnim, te pokušava smanjiti utjecaj drugih kultura.

Sama riječ *supkultura* navodi nas na pomisao da je to nešto *ispod kulture*, nešto što čini dio kulture, a ipak joj je podređeno. Upotreba tog pojma u društvenim znanostima nimalo ne olakšava problem definiranja. Naprotiv, sklonost autora da koriste *supkulturu* svaki puta kada im treba nešto što bi označavalo uži segment neke veće grupe dovela je do korištenja tog pojma za toliko različitih fenomena i u toliko različitih konteksta da je postao višeznačan. Ipak, uz nasumična korištenja navedenog pojma u takve svrhe (koja su u nekim krugovima i danas učestala), u drugoj polovici 20. stoljeća javili su se napor da se taj pojam prisvoji za označavanje specifičnog socijalnog fenomena i da se njegovo korištenje ograniči na to područje. Socijalni fenomen o kojem je riječ su *bikeri*, *punker*i i slični akteri, a za dominantno korištenje pojma supkulture za takve grupe zaslužni su autori tzv. Birminghamske škole. No, ni ovdje priči nije kraj budući da je takva upotreba pojma doživjela mnoge modifikacije, a u devedesetim godinama počeli su se javljati alternativni pojmovi za spomenutu vrstu grupa tako da je pojmu supkulture, uz već uobičajenu dvosmislenost, zaprijetila i zamjena drugim konceptima u jedinom području u kojem je imao donekle određeno i specifično značenje.

„Kada govorimo o tom pojmu vrlo je važno naglasiti njegovu širinu. Ako tu širinu svodimo na definiciju, pojam 'subkultura' predstavlja skup normi, pravila, obrazaca ponašanja i načina života društvenog aktera čije se vrijednosti i norme dijelom razlikuju od šireg društva u kojem živi“ (Perasović, 2002). Svaki stil ima svoj sustav simbola, svoje načine izražavanja: jezik, odjeća, nakit, način plesanja ili hodanja, sve što može obilježiti neki stil. Navijači su jedna od tih supkultura sa svojim prepoznatljivim uzrocima nastanka, više-manje

predvidljivim ponašanjem na nogometnim terenima, ili s lepezom različitosti uvjetovanih raznim čimbenicima – od podneblja do političke pozadine rivaliteta među klubovima.

Supkulture mogu biti karakterizirane na različite načine. Pojedine prihvaćaju dominantnu kulturu i funkcioniraju u skladu s njom. Druga varijanta iskazuje odvojenost od dominantne supkulture, ali joj se ne suprotstavlja. Treću skupinu čine one koje pružaju otpor prema dominantnoj supkulturi te ih sociologija smatra kontrakulturom.

3.1.1. Čikaška škola

Vremenski kontekst djelovanja ove grupe veže se za 1920. i 1930. godine. Čikaška škola smatra se predvodnikom proučavanja urbane sociologije putem istraživanja bandi (tzv. *gangs*) u gradu Chicagu. Predmet istraživanja bili su im „dečki s ugla“, ali i drugi marginalni akteri društva. Čikašku školu zastupao je velik broj sociologa koji su djelovali na općenit način obuhvaćajući širok spektar različitih pristupa. Čikaški sociolozi pristupaju društvu utvrđujući odnose prostornog i socijalnog uspoređujući društvene procese sa sličnim procesima u biljnom i životinjskom svijetu. Čikaška metodologija je kvalitativna iako ne izbjegava statističke podatke, no presudnim smatra kvalitativan uvid u stvarnost, često očima onih koje se promatra. Najbitniji temelji ove teorije zasnivaju se na objašnjenjima da delinkvencija prati uvijek neki oblik ushićenja, nešto što donosi osjećaje važnosti, ali također odstupanje od konvencionalnog ponašanja unutar kulture lokalnog društva koje se usko povezuje s problemima socijalizacije u siromašnijim društvenim klasama.

3.1.2. Teorija delinkventne supkulture

„Teorija delinkventne subkulture razvila se iz čikaške škole“ (Perasović, 2002). Radikalno odstupanje ponašanja nekih adolescentskih grupa od njihove šire socijalne okoline navelo je sociologe 50-ih godina na govor o delinkventnoj supkulturi.

Proces postajanja delinkventom isti je kao postati izviđačem, razlika je samo u kulturnom obrascu s kojim se osoba povezuje. Treba istaknuti da osoba ne mora biti obilježena nekom psihološkom ili fizičkom karakteristikom i ne mora biti defektna ili neinteligentna da bi postala delinkventom. „Vrlo je bitno naglasiti da autor teorije smatra da proces postajanja delinkventom ne ovisi o nekim psihološkim ili fizičkim karakteristikama

pojedince, kao ni defektnošću ili smanjenim inteligencijskim sposobnostima pojedinca, već samo o kulturnom obrascu kojem je pojedinac izložen“ (Perasović, 2001).

Bitna karakteristika koja se vezuje za Cohena (1955) je kratkoročni hedonizam. Kratkoročni hedonizam – jezikom supkulture – hedonizam na prvu objašnjava kako većina aktivnosti bandi, tj. škvadri nije delinkventna te se odvija u čekanju neke zabave koja također nije izrazito delinkventna. Grupna autonomija je bitna karakteristika što bi značilo da članovi škvadre ne žele nikakav vanjski, obiteljski ili drugi vid nadzora. Supkultura, prema Cohenu, grupna je solucija za neki problem, a delinkventnu supkulturu smješta u radničku klasu, dok obitelj promatra kao društvenu jedinku, ali opetovano unutar klasnog sustava.

3.1.3. Birminghamska škola

Birminghamska škola počinje s djelovanjem 1963. godine, a u početku su studij upisivali samo studenti književnosti, zatim i ostalih društvenih znanosti. Stuart Hall jedan je od najpoznatijih predstavnika ove škole, koja je od 1970-ih godina među prepoznatljivijim školama koje proučavaju to specifično područje supkulture mladih. Phil Cohen, pripadnik Birminghamske škole i jedan od začetnika supkulturne teorije (Cohen, prema Perasović, 2001) razlikuje četiri podsustava životnih stilova supkultura koji čine dvije osnovne skupine oblika. Prvu skupinu čine glazba i odijevanje, a drugu ritual i sleng. Također, kao jednu od iznimno važnih karakteristika, on izdvaja i teritorijalnost (Cohen, prema Perasović, 2001).

Cohen (1972) raščlanjuje supkulturu na tri razine: strukturalnu (odjeća, glazba, rituali), povijesnu (specifična problematika klasnih frakcija) te fenomenološku (analiza načina na koji supkulturu aktualno žive njezini nositelji i podržavatelji). Premda je Dick Hebdige jedan od najcitiranijih sociologa Birminghamske škole, u ovom radu koristi se navedeno Cohenovo istraživanje jer je ono usko vezano za proučavanje načina i konteksta u kojem nastaju supkulture urbanih sredina 20. stoljeća.

3.1.4. Interakcionistička teorija

George Herbert Mead smatra se utemeljiteljem ove teorije. Prema Ritzeru (Ritzer, 1997, prema Perasović, 2001), za interakcionista je specifično:

1. razumijevanje i aktera i svijeta kao dinamičkih procesa, a ne statičkih struktura

2. usredotočenje na interakciju aktera i svijeta
3. pripisivanje velikog značenja sposobnostima aktera da interpretiraju socijalni svijet.

Zastupnici ove teorije smatraju da se devijantnost treba promatrati sa stajališta samog devijanta, odnosno da se fokus promatranja premješta s devijanta na institucije socijalne kontrole, a to je vrlo važan smjer promatranja za sociologiju (Perasović, 2001). Razni primjeri iz društva (žene koje traže jednaku plaću, politički aktivisti koji se žale da ih prisluškuju itd.) sociologe te autore iz srodnih područja prinukali su da fokus pomiču s onih koji su etiketirani na one koji te etikete lijepe. Devijacija se promatra u svjetlu socijalne kontrole, pogled se usmjerava na odnos između onih koji etiketiraju i onih koji su etiketirani kao devijantni. Pa tako Howard Becker u djelu *Outsiders* (1963) govori o tome kako se devijantnost ne nalazi u ponašanju, nego u interakciji onoga tko je počinio neko djelo.

4. SUPKULTURA NOGOMETNIH NAVIJAČA

4.1. Pojam navijača

Što znači biti navijač i zašto se prilikom spominjanja tog pojma za njega vežu negativna obilježja? Sam pojam navijača je kompleksan i teško ga je opisati na jednostavan način, ali laički rečeno, navijač je osoba koja odlazi na utakmice (domaće i gostujuće) te privrženo bodri jednu momčad ili više njih. Navijači koji imaju iste objekte navijanja često se organiziraju u skupine navijača i klubove obožavatelja (fan-klubove), u svrhu navijanja.

4.2. Navijačka supkultura

Navijači postoje od samih početaka sportova, još u dalekoj povijesti Grčke i Rima, jer bez samog sporta ne bi postojala ni potreba za navijačima. Sport je jedna od temeljnih društvenih institucija, neodvojiv od strukture društva i institucija obitelji, gospodarstva, medija, politike, obrazovanja, religije i sl., kao i sastavni dio svakodnevnog života ljudi širom svijeta. Kao društvena institucija, sport uvelike ovisi o dominantnoj kulturi, tj. normama i vrijednostima društva čiji je dio (Perasović, Bartoluci 2007). Jedan od uobičajenih osvrta na navijačku supkulturu je fokusiranje na nasilje među navijačima, što je podosta pogrešan pristup, budući da se izostavljaju ostali važni faktori poput grupne solidarnosti koja se upravo kod navijačkih sukoba i nereda pokaže u pravom svjetlu i pruža uvid u činjenicu kako je moć grupe ili mase dominantna nad pojedincem. Tipovi navijača mijenjali su se kroz povijest, pa tako danas postoji mnoštvo tipova navijača od kojih mnogi ne pripadaju svim svojim karakteristikama navijačkoj supkulturi.

Supkultura nogometnih navijača ima neke osnovne karakteristike koje je razlikuju od drugih supkultura. To su: grupna solidarnost, teritorijalnost i maskulinitet. Grupna solidarnost izražena je na tri načina: vizualnom ekspresijom, verbalnom ekspresijom i ekspresijom tjelesnog nasilja. Nasilje je bitna karakteristika nogometnih navijača koje je uvijek prisutno, bilo samo simboličko ili stvarno, fizičko. Također, nasilje i stil nogometnih navijača rezultat su spektakularizacije najpopularnijeg sporta današnjice – nogometa (<http://forum.ultras-zrinjski.net/topic/533-navijački-seminari/>). Druga važna karakteristika je teritorijalnost. Tu konkretno mislimo na shvaćanje da navijači koji dolaze u grad kojim „vlada“ druga navijačka skupina moraju shvatiti „tko je tu gazda“. No, kod pojma teritorijalnosti možda je bitnija

dimenzija teritorijalnosti u smislu prostora koji određena navijačka skupina zauzima na tribinama stadiona. Naime, navijači su vrlo osjetljivi na dolazak nepozvanih gostiju na njihov dio gledališta (prvenstveno se misli na policiju, ali i na suparničke navijačke skupine). Inače, u navijački ritual spada osvajanje tribine na kojoj su navijači protivničkoga kluba. Treća karakteristika nogometnih navijača je maskulinitet. Naime, navijački stil ponašanja na stadionu i izvan njega obilježen je izrazitom maskulinošću, koja se može izražavati na više načina, npr. glasnim „muškim“ skandiranjem. Isto tako, oni tu maskulinitet naglašavaju i u odnosu prema navijačima drugoga kluba, dovodeći njihovu muškost u pitanje raznim pogrdnim skandiranjima i verbalnim ponižavanjem. To je dio osnovnog navijačkog obrasca identificiranja koji je doveden do ekstrema. To je obrazac „mi i oni“. „Oni“ su uvijek druge navijačke skupine, organi reda (simbol vlasti), a nekad i neutralno gledateljstvo. Da bi se njezin identitet uopće mogao izgraditi, navijačka skupina mora imati nekoga koga će staviti u kategoriju „oni“. Cilj je biti uočljiviji, viđeniji od „njih“. Zbog toga navijačke skupine daju primat tome kako će se prikazati u javnosti, a najlakši način za skretanje pažnje na sebe je preko nasilja. To neprestano skretanje pažnje na sebe dokazuje da su događanja na tribinama, pogotovo na dijelu gdje se nalaze ekstremni navijači, često neovisna o događanjima na samom terenu. Istovremeno s događanjima na terenu, na tribinama se odvija prava navijačka utakmica. To nije samo natjecanje s drugom navijačkom grupom u vizualnoj ekspresiji (npr. bakljade), u skandiranju i pjevanju, nego, naravno, i u nasilju.

Navijači su sredinom 1980-ih također objašnjeni terminom „navijačko pleme“. Proces supkulturizacije nogometnih navijača društveni je proces u kojem je dio navijača počeo stvarati vlastiti stil, preuzimajući neke obrasce i tipove ekspresije iz tradicije drugih stilova, koji su svoje identitete vezivali za različite pravce *rock*-glazbe. Prema Perasoviću (2001), neki od najbitnijih preuzetih elemenata su: svijest o pripadnosti širem nogometnom plemenu sadrži elemente kao pisanje grafita sprejevima (*punker*), uporaba engleskog jezika (transparenti), eksperimentiranja s drogom (*rockeri*, Split potkraj 70-ih), prisvajanje određenih odjevnih predmeta (spitka), frizure, naušnice, ples na stadionima (*let me go* – *punkerski* pogo-ples i *hardcore* spojen međusobnim hvatanjem i odguravanjem), dolazak navijača s vlastitim obilježjima na rituale *rock*-supkulture i slično. Uz preuzete elemente navijačko pleme izgrađuje i svoj vlastiti identitet korištenjem predmeta poput bengalki i dimnih bombi.

Većinski dio navijača čine mladi ljudi koji imaju potrebu na neki se način društveno emancipirati te izgraditi jedinstveni identitet, a to im je najjednostavnije, ali i najpristupačnije,

u okviru bilo koje supkulture, pa tako i navijačke. Tome doprinosi i činjenica da će ih kroz njihovu aktivnost, bila ona pozitivna ili negativna, javnost primijetiti. Pogotovo je to izraženo u današnje vrijeme kada bez obzira na važnost utakmice koja je igrana, ako dođe do navijačkih sukoba, navijači dolaze u prvi plan zbog želje za senzacionalizmom. Kad je potkraj 1950-ih godina televizija počela izvještavati s nogometnih utakmica, mnogi su mladi, zaključuju tadašnji sociolozi, poželjeli i sami biti viđeni na TV ekranima, koji su tada bili pravi hit. Novine su, uočivši rast naklade, počele slati reportere, a televizija kamere na svaku utakmicu, ne samo radi praćenja igre nego i ponašanja navijača. Taj senzacionalistički pristup pozvao je huligane da putem nogometa i sportskih prijenosa izbace sebe u prvi plan i postanu popularni. Pravi *boom* izazvala je tragedija na Heyselu 29. svibnja 1985. na finalu Kupa prvaka u kojoj je poginulo 39 ljudi zbog napada navijača Liverpoola na navijače Juventusa te prevelike gužve na stadionu i loših sigurnosnih mjera. Nakon te tragedije, huliganstvo se u velikoj mjeri počelo širiti Europom, osnivaju se navijačke skupine te je mnogima cilj kopirati Engleze. Za to vrijeme, u Engleskoj počinje velika represija te borba protiv huliganstva koju predvodi čelična *lady* Margaret Thatcher. Danas se u svakoj zemlji na svijetu vodi žestoka borba protiv huliganstva i svi za primjer uzimaju Englesku u kojoj se broj sukoba među navijačima povećava iz godine u godinu, ali se ti sukobi zbog visokih cijena ulaznica više ne odvijaju pred očima javnosti i medija već izvan nogometnih stadiona (<http://bugman.blogger.index.hr/post/supkultura-nogometnih-navijaca/1013467.aspx>)

4.3. Navijačka supkultura u Hrvatskoj

Kada je riječ o navijačkoj supkulturi u Hrvatskoj, mora se napomenuti da je njezin nastanak uvelike obilježen političkim konotacijama, odnosno nestabilnim stanjem koje je zahvatilo Jugoslaviju sredinom osamdesetih godina. Tih godina na prostoru bivše Jugoslavije počinju nicali mnogobrojne navijačke skupine vezane za nogometne klubove te svaka stvara zaseban prepoznatljiv izgled i stil temeljen na zasebnim pravilima koja štiju putem načina odijevanja, preko pjesama do posebnih simbola koje koriste kao zaštitne znakove što ih sve definitivno čini izvjesnom vrstom supkultura. Između navijačkih skupina formiraju se nepisana pravila čije se kršenje isto tako kažnjava kao i kršenje uspostavljenih pravila ponašanja i hijerarhije unutar svake pojedine skupine. Aktivnosti nogometnih navijačkih skupina u Hrvatskoj nisu sasvim posebne u odnosu na one u ostalim europskim zemljama, ali imaju svakako posebne značajke proistekle iz povijesnih, političkih, gospodarskih ili pak

regionalno prisutnih i/ili umjetno proizvedenih razloga. Te su aktivnosti u najvećoj mjeri blagotvorne za društvo jer se mase uglavnom mladih ljudi formiraju u skupine koje svoju energiju, često njezin višak, usmjeravaju na bodrenje svojih idola na nogometnim travnjacima umjesto njezina trošenja po kafićima ili na ulicama kroz ventile poput konzumacije droge, alkohola, tučnjava i kriminala svih vrsta.

Valja spomenuti da, za razliku od Engleske koja se smatra kolijevkom nogometnog huliganstva, gdje je nogomet dugo vremena bio isključivo tradicija radničke klase, u Hrvatskoj je nogomet uvijek bio dijelom dominantne kulture. Gotovo svaki nogometni klub koji se natjecao u najvišem razredu jugoslavenskog nogometa imao je svoju navijačku skupinu. Dokaz da jugoslavenska navijačka scena nimalo ne zaostaje za onom zapadne Europe je i osnivanje splitske Torcide 1950. godine. Splitski studenti su te davne 1950. pred utakmicu s Crvenom zvezdom osnovali najstariju navijačku grupu u ovom dijelu Europe. Bitno je naglasiti da sve do početka osamdesetih godina pojam navijanja i navijačke skupine nije bio onakav kakvog ga danas poznajemo. Po uzoru na engleske huligane te zbog sve napetijih nacionalnih naboja unutar Jugoslavije, za navijanje se počinje vezati sve više nasilja. Najznamenitiji nasilni činovi vezani za Torcidu su bacanje suzavca tijekom utakmice s Marseillom 1988. godine, zbog čega je Hajduk bio izbačen iz europskih natjecanja, te uletavanje u teren Poljuda na utakmici s Partizanom u rujnu 1990. kada je skinuta i zapaljena zastava Jugoslavije. S druge strane, u Zagrebu se upravo nakon utakmice s Hajdukom 1986. godine formira navijačka skupina Bad Blue Boys. Oni su od samog početka bili politički nastrojeni te su redovito ulazili u sukobe s policijom. Najveći sukob dogodio se u svibnju 1990., kada su *boysi* upali na teren nakon provokacija Delija (navijačka skupina Crvene zvezde) te se sukobili s policijom. Mnogi tu neodigranu utakmicu između Dinama i Crvene zvezde smatraju simboličnim početkom Domovinskog rata. Navijačko ludilo nije zahvatilo samo dva najveća hrvatska grada. Diljem Hrvatske počinju se formirati navijačke skupine, pa tako 1987. godine uoči polufinala kupa u Titogradu prvi se put spominje ime riječke Armade, dok se godinu dana kasnije u Osijeku osniva Kohorta. Šibenik dobiva svoje Funcute, Pula Demone, a Vinkovci Ultrase.

Nastankom hrvatske države, navijačke skupine gube svoju početnu svrhu. Bez obzira na to što se moglo pomisliti da će nasilje i huliganstvo nestati, ono se samo prebacilo s jednog fronta na drugi, ovoga puta ograničeno unutar granica Lijepe Naše.

Slika 1. Osnivanje Torcide

Izvor: <http://www.torcida.hr/povijesna-cinjenica/osnivanje-torcide/>

5. POVIJEST NAVIJAČKE SKUPINE TORCIDA

5.1. Torcida u razdoblju od 1945. do 1989. godine

Torcida je navijačka skupina Nogometnoga kluba „Hajduk“ iz Splita, osnovana 1950. godine, kada se međusobnim ogledom između Hajduka i Crvene zvezde u Splitu odlučivalo o pobjedniku Nogometnog prvenstva Jugoslavije. Kako se prvenstvo bližilo, tako se pojavila inicijativa da se organizira skupina koja će svojom podrškom pomoći momčadi da dođe do dugo željenog naslova. Skupina studenata, većinom Dalmatinaca, stvara Torcidu, skupinu napravljenu po uzoru na istoimene temperamentne brazilske navijače na netom održanom Svjetskom nogometnom prvenstvu.

Početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća navijači poprimaju sve više obilježja supkulture i primjenjuju južnjački stil navijanja koji karakteriziraju mnogobrojne zastave, organizirane kolone prije utakmice, baklje i transparenti. Sam rezultat nogometne utakmice i dalje je najvažniji, a publika skandira i pjeva pjesme koje su većinom sami osmislili. Najvjerniji navijači sve češće odlaze na gostovanja kako bi pratili utakmice i van Splita. Počinje druženje navijača i ostalih dana kada se ne odvijaju utakmice. Na taj način dogovaraju se buduće akcije navijačke skupine. Javljaju se i mnogi fizički sukobi navijača čiji je cilj često osveta ranije pretrpljenih batina. Verbalno nasilje između navijača sve je učestalije dok političko skandiranje još ne dolazi do izražaja. Izbijanje sukoba i nereda pripisuje se gradskom i regionalnom te klupskom rivalstvu dok nacionalna pripadnost još uvijek nije njihov motiv. Navijači se sve češće sukobljavaju s pripadnicima drugih stilova kao što su uživatelji droge ili šminker. Sedamdesetih godina nastaje skupina „Nesvrstani“, koja je sudjelovala u brojnim navijačkim incidentima tih godina, koju su karakterizirali tipičan stil odijevanja i mjesta okupljanja. Jezgru Nesvrstanih činili su pojedinci koji su uživali u manifestacijama *rock*-kulture jednako kao i u navijačkom svijetu. Nesvrstani su imali grb u čijem se središtu nalazilo slovo „N“, a na vrhu hrvatska trobojnica i natpis „Patria Nostra“, odnosno „Naša domovina“. Oni su iskorak prema urbanoj supkulturi i istovremeno prema borbi za hrvatsku samostalnost. Tih godina pripadnici skupine Nesvrstanih sudjelovali su u brojnim navijačkim incidentima.

Godine 1980. smjenom generacija dolazi do obnove prvotne skupine Nesvrstanih, koja odabire naziv „Torcida 1950“ iz poštovanja i naglašavanja tradicije prema Torcidi iz 1950. godine. U to vrijeme skupina počinje sve burnije reagirati na društvo i politiku, ekspresija

tadašnjih navijača počinje se jednim dijelom razlikovati od one koju su imali njihovi prethodnici, pisanjem raznih parola, ispisivanjem grafita i ostalim kolektivnim oblicima ponašanja. Sve su veća rivalstva između klubova, nasilje na gostovanjima raste na viši nivo, a navijačke akcije u to doba zauzimaju sve više medijskog prostora. Mediji o navijačkim akcijama izvještavaju na vrlo pojednostavljen način što izaziva određenu dozu „moralne panike“¹ u tadašnjem društvu. Stanje u Jugoslaviji postaje sve alarmantnije, a navijačke akcije sve radikalnije. Tako se spominje korištenje suzavca, neredi motivirani šovinizmom i drugo. Sredinom 1980-ih godina postaje vidljivo združivanje skupina po nacionalnoj osnovi. Tako valja istaknuti suradnju zagrebačke skupine Bad Blue Boys i Torcide kojom su navijači jedne skupine pratili drugi klub na utakmicama protiv srpskih klubova smatrajući njihove klubove neprijateljskima. Potkraj osamdesetih godina navijački stil zauzima velik dio prostora u svakodnevnoj supkulturi mladih. Split je bio prvi grad na ovom teritoriju u kojem su navijači počeli preuzimati elemente *rock*-supkulture u specifičnom zaokruženju i proširenju svojeg stila. U navijačkim krugovima pojavljuje se sve više nacionalizma, ksenofobije i šovinizma, što je osobito vidljivo u Splitu. Nogometne utakmice sve češće su prilika za iskazivanje određenih nezadovoljstava uzrokovanih politikom. Fizičko nasilje i vandalizam su u porastu.

Slika 2. Transparent Torcide u znak sjećanja na heroja Domovinskog rata Blagu Zadru

Izvor: <https://bit.ly/2kTnSGx>

¹ Moralnom panikom naziva se pretjerana reakcija medija, policije i javnosti na aktivnosti određenih društvenih grupa (Marsh i Melville, 2011.)

5.2. Torcida u razdoblju od 1990. do 2018. godine

Od samoga početka rata pripadnici Torcide, kao i pripadnici drugih navijačkih skupina, uključili su se u obranu Hrvatske. Više puta su s ratišta odlazili na utakmice svojega kluba pa bi se ponovo vraćali na bojišta. Na tribinama sve se češće pojavljuju transparenti kao što su „TORCIDA IV. BRIGADA“ ili „TORCIDA – HV SAMOBOR“ (Lalić, 1993). Gotovo svi navijači iz vodstva i jezgre Torcide bili su na bojišnici. Dok su stariji pripadnici bili na ratištu, na tribini su za Hajduk navijale mlađe generacije Torcide. U sezoni 1994./95. Hajduk je sudjelovao u Ligi prvaka u skupini s Anderlechtom iz Bruxellesa, Steauom iz Bukurešta i Benficom iz Lisabona. Upravo je s navijačima potonjega kluba Torcida razvila prijateljstvo koje se ne viđa često u navijačkoj supkulturi. Na utakmici Hajduk – Benfica u Split je došao kombi navijača Benfice – tada relativno nove grupe zvane No Name Boys. Prilično su dobro dočekani u Splitu, i iz poštovanja prema putu koji su prevalili te dolasku u ratnu zemlju, nitko ih nije dirao. Na povratku su imali prometnu nesreću u kojoj je poginulo troje pripadnika No Name Boys. Pripadnici Torcide odali su im počast krenuvši istim putem na uzvratnu utakmicu. Trojica navijača Torcide prije utakmice na Luzu prošla su preko cijelog terena do tribine s navijačima Benfice s vijencem za njihove poginule pripadnike, što je čitav stadion dočekao s oduševljenjem, pljeskom i suzama. Tijekom utakmice pripadnici No Name Boys dižu veliki transparent „Freedom for Croatia“ (Hrvatska je još uvijek bila u ratu), što je bio i konačan pečat prvog inozemnog prijateljstva Torcide s drugom navijačkom skupinom (<http://www.torcida.hr/povijesna-cinjenica/razdoblje-domovinskog-rata/>).

Slika 3. No Name Boys dižu veliki transparent „Freedom for Croatia”

<http://www.torcida.hr/povijesna-cinjenica/razdoblje-domovinskog-rata/>

Unatoč ratnim okolnostima, Torcida i Bad Blue Boys ušli su u sukob s predsjednikom Republike Hrvatske dr. Franjom Tuđmanom, nakon što je 1993. godine promijenio Dinamovo ime u Croatia. Društvo prijatelja Hajduka i Torcida obratili su se prosvjednim pismom Upravi zagrebačkoga kluba pitajući: „Da li ste ovom odlukom željeli da se svi ostali navijači, na čelu s 'Torcidom', osjećaju manjim Hrvatima od Vas?“ (Lalić, 1993). Na prvoj utakmici finala Kupa Hrvatske 19. svibnja 1993. u Splitu između Croatije i Hajduka, predsjednik Franjo Tuđman dočekan je zvižducima i pogrđnim skandiranjima Torcide. Reakcije medija bile su negativne prema takvome Torcidinu istupu te su je prozvali za protuhrvatsko ponašanje.

Nema sumnje da je Torcida dala velik doprinos sudjelovanjem u Domovinskom ratu i poticanjem hrvatske nacionalne svijesti. Svojim poginulim pripadnicima na Dan državnosti 30. svibnja 1993., kada se igrala prvenstvena utakmica između Croatije i Hajduka, digla je spomen-ploču na sjeveru stadiona u Poljudu. Do 3. ožujka 1993. godine, poginulo je 27 pripadnika Torcide.

Djelovanje Torcide nakon 2000. godine obilježeno je kako kontinuitetima, tako i diskontinuitetima. Kontinuitet se, između ostaloga, nastavio u uspješnoj kadrovskoj obnovi Torcide. Mlađe generacije torcidaša na dostojan način zamijenile su svoje prethodnike. Suradnja između mlađih i starijih torcidaša počela se intenzivnije ostvarivati sredinom prošlog

desetljeća. U smislu osnovnog razloga svojeg postojanja, Torcida je održala reputaciju skupine koja priređuje istinski atraktivan ugođaj, kako na Poljudu, tako i na drugim stadionima u zemlji i inozemstvu. Manji dio pripadnika Torcide i dalje je sklon nasilničkom ponašanju. Brojne podružnice iz drugih gradova i mjesta, među kojima su posebno aktivne one iz dubrovačke Mokošice, Zagreba, Makarske, Trogira, Rogoznice, Raba i Đakova, znatno pridonose aktivnostima skupine. Slijedom naputka koji je 2007. godine dalo vodstvo, 40-ak podružnica Torcide registrirano je kao udruge građana. U ljeto 2007. godine neki su torcidaši počeli nositi crne majice s porukom „Hajduk Jugend”, što je naročito negativno odjeknulo u javnosti, pa i izazvalo podjele u vodstvu skupine i njezinu članstvu. Simbol na majici izričito podsjeća na nacističko znakovlje pa su istaknuti članovi vodstva Torcide javno osudili poruku tih majica, nakon čega se znatno smanjio broj torcidaša koji su na utakmicama nosili taj odjevni predmet. Takvi su stavovi istaknutih torcidaša pridonijeli velikoj promjeni: Torcida postaje važan akter civilnog društva (<https://bit.ly/2HpLyuQ>). Unutar Torcide počinju se formirati ekipe: Splitska dica, Fjube, Žuti mravi, Nesvrstani, Kromaši, Lancuni i druge. Iako se te (pod)skupine razlikuju u svojim bihevioralnim i drugim obilježjima (npr. Žuti mravi su najskloniji nasilju, Fjube najčešće vode navijanje na sjeveru), između njih nema izražavanja rivalstva, ponajprije zato što je svima najviše stalo do snage i jedinstva Torcide.

Novije doba Torcide karakteriziraju razne akcije kao što su „Borba za kodeks upravljanja klubom“, inicijativa „Naš Hajduk“, borba za transparentnost u Hrvatskom nogometnom savezu i mnoge druge koje se vežu za sam rad kluba, ali i za zahtijevanje raznih društvenih promjena.

Članovi Kluba navijača Torcida 2011. godine osnivaju udruhu „Naš Hajduk“, koja djeluje na principu volonterskog rada. Kompletan lokalna politika digla je ruke od kluba, simbola Splita i Dalmacije jer više nije služio kao sredstvo promocije političkih stranaka i nabave financijskih sredstava. Grad Split i udruga „Naš Hajduk“ potpisuju ugovor kojim udruga dobiva pravo imenovanja sedam od devet članova Nadzornog odbora (<http://hajduk.hr/klub/nas-hajduk>). Osnovni razlog osnivanja udruge svakako je okupljanje članova Hajduka kako bi se mogli provesti demokratski izbori za članove Nadzornog odbora koje je do tada direktno postavljala gradska vlast. Putem svojih članova gradska vlast nastavlja lošu politiku koja se do sada provodila dok su pojedinci kojima je uistinu stalo do napretka, kako rezultatskog tako i financijskog, ostali po strani. Dugoročan cilj je stjecanje vlasništva od strane navijača kluba koji je jedina garancija nastavka provođenja modela upravljanja u koji su uključeni članovi. Naglasak se stavlja na političku nezavisnost. Udruga

se zalaže za educiranje navijača o potrebi aktivnog uključivanja u izborni proces i stjecanja dionica, edukaciju o građanskom aktivizmu te radi na omasovljenju članstva, kao i na ukazivanju na nepravilnosti u hrvatskom nogometu (<http://hajduk.hr/klub/nas-hajduk>).

Slika 4. Torcida izražava stav prema načinu rada Hrvatskog nogometnog saveza

Izvor: <https://bit.ly/2HnTHQz>

6. STRUKTURA NAVIJAČKE SKUPINE TORCIDA

„Navijačke skupine su formirane grupe u kojima postoji određen skup vrijednosti i pripadnosti a svaki član takve grupe ima svoju ulogu“ (Lalić, 1993). Navijačke skupine karakterizirane su određenom uspostavljenom hijerarhijom, na temelju navijačkog iskustva i intenziteta sudjelovanja u aktivnostima grupe. Odnosi između članova ovakve grupe nisu formalni, već baš suprotno, to su neformalni odnosi, a pravila njihova ponašanja su nepisana.

Sve navijače Lalić u svojoj knjizi *Torcida: pogled iznutra* (1993) tipologizira na sljedeći način:

6.1. Navijač navijač

Osnovna motivacija ove strukture je navijanje u smislu stvaranja atmosfere na utakmici, osjećaj privrženosti i odanosti klubu za koji navija. Pripadnici ove strukture smišljaju slogane, transparente, zastave i ostalo, što vizualno prikazuju na utakmicama. Ovaj pristup ne upliće politiku u sport kako se navijačka atmosfera ne bi omela. Ova struktura smatra kako interesi kluba i navijačke grupe ne smiju doći u sukob, jer je osnovno da klub postiže što bolje rezultate, pa će se onda i navijačka grupa lakše afirmirati. U nasilje se uključuje tek povremeno, i to uglavnom kada misli da je momčad za koju navija zakinuta u utakmici.

6.2. Navijač iz trenda

Ova struktura navijačke grupe sudjeluje u svim aktivnostima u svrhu uključivanja u navijački trend gdje se i ponaša u navijačkom stilu te pokazuje idealiziranje i afirmiranje u grupu. Ova grupa nije osobito agresivna, ali sudjeluje u nasilju s obzirom na to da smatra da je to sastavni dio navijačkog trenda te konzumira dosta alkohola i ostalih opijata također kao sastavni dio navijačkog trenda.

6.3. Navijač nasilnik

Ova je struktura vrlo agresivna te koristi sportska natjecanja kako bi ostvarila svoju nasilnu afirmaciju. Navijač nasilnik kao tip navijača najviše je zastupljen među navijačkim skupinama u današnje vrijeme. Stadion i gradske ulice doživljava kao optimalan ambijent za nasilničko pražnjenje nagomilane energije, s obzirom na to da prikiven u masi (često pod utjecajem alkohola i droge) može stvarati nered s bitno smanjenom mogućnošću da za to bude kažnjen. Smatra kako inicirajući nasilje jača svoju afirmaciju unutar grupe i među vršnjacima. Tučnjave, razbijanje i verbalni incidenti glavna su definicija ovog navijačkog pristupa. Promatranje je pokazalo kako pojedinci iz ove podskupine najčešće pripadaju obiteljima nižeg socijalnog statusa.

6.4. Navijač politički aktivist

Njegovo je osnovno shvaćanje navijačke skupine kao optimalnog instrumenta za promicanje svojih političkih opredjeljenja i stadiona kao okružja iznimno povoljnog za to. Nogometna priredba za njega je povoljan okvir u kojem može širiti ta opredjeljenja. Često sudjeluje u neredima, a potiče skandiranje s nacionalnim konotacijama. Na utakmice se uglavnom dolazi s rekvizitima koji izražavaju nacionalizam, kao što su zastave i druga politička obilježja. Takve situacije popraćene su forsiranim pjevanjem i skandiranjem s političkim konotacijama, što rezultira tučnjavama iz političkih razloga.

Danas bi ova tipologija izgledala drugačije, prije svega s obzirom na pojam ultrasa², gdje su nasilje i politika određeni konsenzusom pojedine grupe i ključno razlikovanje suvremenih aktera nogometnog huliganstva je u pitanju je li neki akter „pravi ultras“ ili „vikend-navijač“, odnosno „derbi-navijač“. Nakon gotovo dva desetljeća pauze i Lalićeva istraživanja Torcide, današnju tipologiju navijača jasno su definirali Perasović i Mustapić (2003).

² *Ultras* je stari pojam koji se više od pola stoljeća koristi u Italiji da bi označio najvjernije i najvatrenije navijače koji su se potpuno posvetili stvaranju atmosfere, navijanju i svim drugim oblicima potpore i pomoći svojem klubu, uz uobičajena ritualna neprijateljstva prema rivalskim navijačkim skupinama. (Perasović, 2015)

7. HIJERARHIJA I TIPIZACIJA TORCIDE

Prema Laliću (1993), viši status u hijerarhijskoj strukturi imaju navijači koji su aktivniji u izvođenju samih priprema za utakmicu kao što su izrada transparenata, prisustvovanje na utakmicama te odlasci na gostujuće utakmice. Unutar skupine Torcide uloge su podijeljene. Glavninu aktivnosti čini odlazak na same utakmice, skandiranje i slično, dok pojedinci unutar skupine imaju zadatak angažiranja oko pripreme provođenja onoga što će većina izvesti. Važno je istaknuti kako unutar Torcide vlada labava hijerarhija, koja djeluje po principu spontanosti.

Lalić (1993) ističe tri razine hijerarhije:

1. Vodstvo – osnovni zadatak vodstva je organizacija općih poslova grupe kao što su organizacije putovanja, nabave navijačkih sredstava, dogovaranje raznih akcija i slično. Vodstvo čini desetak starijih i iskusnijih članova. Također, jedan od najvažnijih zadataka je vođenje navijanja na samoj utakmici. Ovdje spada interakcija s klupskom upravom i medijima u kojima vođe igraju bitnu ulogu. Zanimljivo je kako vođe Torcide ne vole isticati sami sebe i naglašavati vlastitu ulogu pa se kroz prošlost često naglašavalo kako Torcida zapravo nema vođu.
2. Jezgra – aktivno zastupa interese kluba, Torcide, i prati gotovo svaku utakmicu Hajduka. Jezgru čini petstotinjak članova, najčešće stanovnika Splita i okolice. Često prisustvuju gostovanjima i skupnim sastancima te se druže u slobodno vrijeme na raznim okupljalištima kao što su disko-klubovi i kafići. U ime Torcide i Hajduka spremi su potući se i sudjelovati u raznim ekscesima. Članovima jezgre iz Splita često se pribrojavaju i članovi iz drugih mjesta. Njihov glavni zadatak je nabava navijačkih pomagala, kolektivno navijanje i slično. Cilj pedesetak vrlo angažiranih članova jezgre je povezivanje vodstva s ostalim članovima jezgre.
3. Članovi simpatizeri – ova skupina odlazi na domaće utakmice, a rjeđe na gostovanja, uglavnom na važnije Hajdukove utakmice. Simpatizere čine mladi ljudi koji dobro poznaju navijačke rituale i prate stil odijevanja ostalih članova grupe. Njihovo navijanje vezano je za igru same momčadi.

8. NAVIJAČIKI RITUALI

Lalić (1993) tvrdi kako Torcida djeluje na tri ekspresivne razine: razini vizualne ekspresije, verbalne ekspresije i razini ekspresije tjelesnog nasilja.

8.1. Vizualna ekspresija (ikonografija)

Pripadnici navijačkih grupa pridaju iznimno veliko značenje kreiranju vizualnih poruka, kolektivno se identificirajući s njihovim simboličkim značenjem, proizvodeći na taj način specifičnu vizualnu ekspresiju (Lalić, 1993). Razina vizualne ekspresije odnosi se na upotrebu vidljivih simbola kao što su transparenti, zastave, šalovi, majice, kape i ostali vidljivi simboli. Tematika Torcidinih transparenta najviše se odnosi na izražavanje pripadnosti Torcidi uz navođenje mjesta ili gradske četvrti iz koje dolaze sami navijači. Dio transparenta odnosi se na Hajduk te kombinaciju poruka vezanih za Torcidu i Hajduk. Transparenti Torcide sadrže i političku tematiku mada se oni pojavljuju u manjoj mjeri. Na nekoliko transparenta izražen je kritički odnos prema vodstvu NK Hajduk. Gledano u cjelini, pripadnicima Torcide više znači isticanje kolektivne pripadnosti navijačkom plemenu, nego privrženost Hajduku. Za razliku od transparenta drugih navijačkih skupina, koji se znatno češće pišu na stranim jezicima, krajem prošlog desetljeća u okviru Torcide dogovoreno je da se poruke transparenta pišu isključivo na hrvatskom jeziku. Na taj način pripadnici Torcide daju do znanja kako su se osamostalili od svojih stranih uzora, izražavaju nacionalnu svijest te ističu svoju posebnost u odnosu na grupe koje pišu transparente na stranim jezicima.

Članovi koji su zaduženi za osmišljavanje i izradu transparenta vrlo su cijenjeni unutar same skupine. Torcida je oduvijek težila južnjačkom stilu navijanja koji karakterizira upotreba velikog broja zastava. Njihova glavna tematika su obilježja navijačke skupine, ali i samoga kluba, te zastave s nacionalnim obilježjima. Nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj povećan je broj državnih zastava. Od Engleza kao zapadnjačkih uzora, Torcida preuzima nošenje šalova i svojevremeno *spitfire* jakni. Pirotehnička sredstva neizostavan su dio vizualne ekspresije Torcide. Upotreba signalnih raketa, topovskih udara i bengalki počinje još 80-ih godina prošlog stoljeća. Mlađi članovi grupe bili su zaduženi za nabavu i unošenje pirotehničkih sredstava, a uspješno obavljenim zadatkom zaslužili su poštovanje ostalih članova. U svojoj knjizi *Torcida – pogled iznutra* Lalić (1993) iznosi priču pripadnika Torcide koji opisuje kako su se rakete i bengalke krale s teretnih brodova koji su bili usidreni

u splitskoj luci. Specifičnost navijačke ikonografije sadržana je u tome da nogometni fanovi koriste velik broj na prvi pogled nespojivih simbola koje, provodeći svoje kolektivne rituale, pretvaraju u više-manje zaokruženu cjelinu (Lalić, 1993).

Slika 5. Slike Poljuda obilaze svijet: Torcida oduševila sjajnom koreografijom

Izvor: <https://bit.ly/2JbzkvA>

Slika 6. Torcida se bakljadom oprostila od tragično stradalog prvog predsjednika udruge „Naš Hajduk“ Žana Ojdanića

<http://urednik.slobodnadalmacija.hr/stil/moda/clanak/id/307766/categoryid/11/torcida-se-velikom-bakljadom-oprostila-od-zana-ojdanića>

8.2. Verbalna ekspresija

Za razliku od „običnih“ gledatelja koji se tek povremeno i pod posebnim uvjetima visoke emocionalne napetosti izazvane uglavnom događajima na terenu uključuju u skandiranje, pripadnici navijačkih grupa potiču i provode verbalno izražavanje, kontinuirano bodre svoju momčad i često vrijeđaju njezine suparnike te suce, a zbivanja na nogometnom terenu uglavnom samo pojačavaju intenzitet njihova navijanja.

Verbalna ekspresija Torcide najčešće se izražava kroz pjevanje raznih pjesama koje su članovi uglavnom sami osmislili. Lalić (1993) kaže kako verbalna ekspresija može biti negativna ili pozitivna. Negativna ekspresija odnosi se na vrijeđanje i omalovažavanje protivnika i sudaca dok se pozitivna odnosi na pružanje podrške igračima na terenu. Odašiljanjem uvredljivih i prijetećih poruka, u obliku kolektivnog skandiranja i pjevanja karakterističnih slogana, pripadnici navijačke grupe nastoje izazvati ne samo članove suparničke skupine i druge sudionike nogometnog događaja, nego i širu javnost te na taj način skreću pozornost drugih gledatelja s igre i usmjeravaju je prema svojoj tribini. Prema Laliću

(1993), najčešći sadržaji o kojima se skandira i pjeva su igrači i klubovi, navijačke grupe, politika, nacija, suci, regija, policija i ostalo. Treba istaknuti kako se navijači Torcide svojom verbalnom ekspresijom znatno ističu od običnih navijača te je vrlo lako prepoznati koja grupa na stadionu je Torcida, bez obzira na to znamo li unaprijed gdje su oni pozicionirani. Verbalnom ekspresijom torcidaši često izazivaju javnost predočavajući svoja kolektivno prihvaćena politička te druga stajališta.

8.3. Ekspresija tjelesnog nasilja

Temeljem prikupljenih podataka, Lalić (1993) zaključuje kako su faktori fizičkog nasilja subjekti, odnosno sami počinitelji, i objekti. Objekti su žrtve incidenata, a u prvom redu ističu se pripadnici grupe iz koje dolaze napadači, članovi protivničkih skupina i ostali navijači drugih klubova, treneri, igrači i drugi neposredni akteri nogometne igre te redari i pripadnici policije. Najčešći predmeti koji se koriste prilikom izgređa su pirotehnička sredstva, kamenje, palice i drugo. Hladno oružje vrlo se rijetko koristi. Uobičajeni oblici ponašanja uključuju kamenovanje, bacanje raznih predmeta, tučnjave te upade na teren.

Ekstremni navijači koji čine manju grupu unutar svake navijačke skupine potiču razne devijacije koje atrakcijom gomila istomišljenika u vezi nekog zajedničkog stava („krađa“ sudaca, razmirice s protivničkim navijačima, prema zaštitarskim snagama itd.) znaju eskalirati u prave sukobe. Primaran cilj ekstremnih navijača je biti viđen, kako u široj javnosti, tako i unutar vlastite navijačke skupine. Ekstremne navijačke skupine grade svoj ugled na nasilju, u njima se izrazito cijeni spremnost na žrtvu (još jedan pokazatelj maskuliniteta), koju je nemoguće dokazati izvan nasilničkih oblika ponašanja. No, gledano iz šire perspektive, nasilnički oblici ponašanja nekad su pravi indikator dublje društvene krize.

Slika 7. Policija privodi skupinu Torcidinih navijača

Izvor: <https://bit.ly/2M4hHvJ>

9. TORCIDA I POLITIKA

Navijačka supkultura je u samom nastajanju bila povezana s politikom. Političari su često htjeli kroz glas tribina ostvariti neke vlastite interese. Tako su krajem osamdesetih u tadašnjoj SR Hrvatskoj neke političke stranke htjele preko navijačkog pokreta povećati svoju popularnost među biračima prije prvih parlamentarnih izbora. U to vrijeme navijačke skupine postaju glasnik ideje nacionalnog jedinstva i nacionalizma uopće i rušitelji već istrošene ideje bratstva i jedinstva. Svijest o neravnopravnosti hrvatskog položaja u bivšoj Jugoslaviji bila je često izražavana u Torcidi. Nacionalna i stranačka obilježja postaju sastavnim dijelom navijačke ikonografije. Činjenica da su politički čelnici vjerno pratili svaku utakmicu naših nogometaša pokazuje da se nogomet percipirao kao sredstvo promocije hrvatskog naroda i simbol zajedništva na nacionalnoj razini.

Nakon osamostaljenja Hrvatske, međunacionalna nesnošljivost i otvoreni sukobi na nacionalnoj osnovi zamijenjeni su regionalnom nesnošljivošću i sukobima na osnovi centar – periferija. Primjer političke instrumentalizacije navijačkih skupina jest susret između Dinama i Hajduka na Poljudu kada se među navijačima Torcide pojavio transparent s natpisom „I mi smo Hrvatski blok” kao potpora desno orijentiranoj političkoj stranci koja se tada pojavila na hrvatskoj političkoj sceni. Međutim, duboka upletenost politike i povezanost određenih političkih aktera s pripadnicima hrvatskoga kriminalnog miljea stvorila je sivu zonu unutar koje je došlo do sinergije nogometa, politike i pojedinaca iz mafijaških klanova (Lalić i Biti, 2008).

Nije nimalo začuđujuće to što je, barem kod navijača, puklo to relativno jako nacionalno jedinstvo s početka 90-ih. Političke ideologije dominiraju u hrvatskom nogometu kao generatori produbljivanja podjela i obnavljanja domoljubnih vrijednosti (Lalić, 2010). Navijači su morali imati nekoga s kim će uspostaviti odnos „mi i oni”. No, navijačka supkultura će, koliko god sad to osviješteni pripadnici navijačkih grupa težili izbjeći, i dalje biti utočište raznih političkih opcija, posebno onih ekstremnih. Ipak, navijaštvo ne može biti odvojeno od politike, jer se politika bavi stvarima od javnog interesa, a to uzavrele tribine ne mogu hladno prihvatiti. Naprotiv, nekad su čisto politički razlozi dovodili do eskalacije nečega što je sastavni dio navijačkog rituala – nasilja. Navijačka skupina Torcida pozorno prati aktualna politička zbivanja pa su tako podršku generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču navijači Torcide iskazali transparentima „Uz heroje do groba”, „Prošlosti izdana, budućnosti prodana”, „42 godine tamnice za slobodu koja se radala u mukama”. Torcida je s

vremenom izgradila vlastiti identitet koji teži biti potpuno neovisan o bilo kakvim političkim opcijama.

Slika 8. Transparent podrške Torcide osuđenim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču

Izvor: <https://bit.ly/2Jjn2xd>

10. TORCIDA KAO DRUŠTVENI AKTER

Torcida je danas snažnija i utjecajnija, nego što je to bila ikada ranije u svojoj 60-godišnjoj povijesti, i to ne samo kao navijačka skupina, već i kao društveni akter. Danas Torcida pokušava dokazati da su sport i društvo ozbiljno zahvaćeni bolesnim izraslinama, a da navijači, toliko marginalizirani i osporavani, barem pokušavaju pronaći lijek. Pojedini događaji u hrvatskom društvu izazvali su određene reakcije i ekspresije navijača Torcide. Akcije poput promicanja Kodeksa, Žutog Peristila, kolektivnoga bojkota derbija Dinamo – Hajduk 1. listopada 2009., izražavanja potpore radnicima ugroženih splitskih tvrtki, otvorenog kritiziranja sportske mafije i sl. uzdige su reputaciju Torcide kao skupine koja nastoji promicati opće dobro, ne zahtijevajući pritom za sebe niti vlast, niti novac. Torcida je zajedno s navijačkom skupinom Bad Blue Boys glasno ustala i protiv represivnog aparata prilikom uvođenja „vaučerizacije“. Tom su prilikom jedni druge potpomagali osiguravajući ulaznice te mjesta na tribini koja su im bila ugrožena na temelju izrađenih popisa s privatnim podacima koji su ugrožavali mnoga njihova prava.

Od akcija svakako valja spomenuti plaćanje cestarine u lipama kako bi napravili prometni kolaps ili performans s lutkom lika Zdravka Mamića na Matejuški. Svi ti performansi u sebi kriju tajnu poruku koju naše društvo mora što prije otkriti i početi čitati. Akcijom Žutog Peristila Torcida je splitski trg Peristil omotala u žute najlonske vrećice na kojima je pisalo „Kodeks“. Na taj način pružen je simboličan otpor kerumizaciji Hajduka u vrijeme kada je bivši splitski gradonačelnik Željko Kerum vedrio i oblačio u klubu. S druge strane Torcida djeluje na širenju pozitivne slike o sebi kroz organiziranje raznih humanitarnih akcija npr. davanja krvi, sakupljanja novaca za oboljele od raznih bolesti itd.

Pripadnici navijačke skupine Torcida uključili su se i u neke aktivnosti od šire društvene važnosti. Tako su 1997. u suradnji s udrugom Liga za borbu protiv narkomanije i Gradom Splitom sudjelovali u aktivnostima prevencije zlorabe droge i ovisnosti o drogi. Iz svojih aktivnosti (npr. putovanja na gostujuće utakmice) isključivali su ovisnike o heroinu, na utakmicama je istican transparent „Ovisimo o Hajduku, ne o heroinu“, a na sjevernoj tribini stadiona u Poljudu dijeljeni su letci protiv uzimanja heroina i drugih droga. Time na takvim skupovima opet imaju slobodu izražavanja i mjesta u medijskom prostoru, gdje je to izražavanje slobodnije te šalju pozitivne slike i poruke o navijačima za koje se lijepe razne etikete u društvu.

Slika 9. Akcija Torcide kojom se protivi kerumizaciji Hajduka

Izvor: <https://bit.ly/2kTUlwp>

Slika 10. Torcida humanitarnim akcijama pomaže potrebitima

<http://huknet1.hr/?p=25772>

Slika 11. Torcidin performans „Udri mučki“

Izvor: <https://www.vecernji.hr/galleries/gallery-257338/?page=8>

11. ISTRAŽIVANJE

Sekundarno istraživanje

Na temelju sekundarnog istraživanja³ koje su proveli Benjamin Perasović i Marko Mustapić, u sklopu velikog međunarodnog istraživačkog projekta MYPLA (Memory, Youth, Political Legacy and Civil Engagement), koji se tiče nogometnih navijača, pripadnika uže jezgre Torcide kao društvenih aktera, donosimo analizu istraživanja. Istraživanje je provedeno u razdoblju od srpnja 2012. i završilo je u svibnju 2015. godine. Prema provedenom istraživanju, užu jezgru Torcide čini 300 – 500 članova, s time da broj onih koji redovito putuju i na gostujuće utakmice obuhvaća 1000 – 1500 članova. Na domaćim utakmicama zabilježeno je 2000 – 3000 ljudi koji pjevaju i skandiraju, a ta je brojka znala biti i 5000 ljudi na važnijim utakmicama.

Što se tiče pitanja o društvenoj klasi, dobi i obrazovanju, užu jezgru Torcide čine mlađi članovi od 16 do 30 godina, no postoje i članovi koji imaju 40 i više godina. Dolaze iz različitih društvenih klasa, ali uglavnom pripadaju obiteljima koje bi bile označene kao gubitnici hrvatske tranzicije. Dakle, oni su prvenstveno djeca radničke klase i siromašni srednji slojevi, među kojima učenici, studenti i nezaposlene ili sezonski zaposlene osobe dominiraju. Iako većina jezgre pripada radničkoj klasi, važno je napomenuti da postoje i visoko obrazovani pojedinci Torcide. Nekoliko trenutačnih članova ima doktorat, a tu su i odvjetnici i intelektualci (Perasović, B., Mustapić, M. 2013).

Kada govorimo o identitetu, glede odijevanja prevladava trend da navijači žele postati što manje uočljivi, stoga nose ležernu odjeću. Kad su brendovi u pitanju, nose se Lonsdale i Fred Perry, kasnije Mentalita Ultra, Stone Island, pa Alpha Industries, Thor Steinar, Carhartt, Adidas, pri čemu postoji prešutan sporazum među ultrasima da poštuju samo stari (retro) znak Adidasa. „Političke konotacije ima ponajprije Thor Steinar brand, jer se on smatra brandom koji vole ekstremni desničari širom Europe, vezuje se uz rune i nordijsku simboliku i često koketiranje s imenima ili motivima koji upućuju na klasično ili suvremeno naslijeđe nacizma. Na drugoj strani, Carhartt je omiljen brand među ljevičarski orijentiranim navijačima u Njemačkoj, a često ga susrećemo među našim navijačima“ (Perasović, 2015).

³ Sekundarno istraživanje, tj. sekundarni podaci – podaci prikupljeni i zabilježeni prije, u nekom drugom istraživanju, i za neku drugu svrhu. S gledišta istraživača koji sada provodi istraživanje i služi se sekundarnim podacima, to su povijesni podaci i za sadašnjeg istraživača ne zahtijevaju kontakt s ispitanicima ili subjektima istraživanja.

Na pitanje kako doživljavaju razliku između sadašnjeg i prijašnjih razdoblja postojanja navijačkih identiteta i načina života, ispitanici su izrazili svoje negodovanje komercijalizacijom nogometa, nestankom pravih emocija u potpunoj dominaciji novca, pretvaranjem nogometa u kazališni ugođaj u kojem se forsira sjedenje i što veća potrošnja. Većina ispitanika strastveno je govorila protiv ideje o prodaji Hajduka bilo kojim biznismenima i apsolutno su svi izrazili želju da Hajduk bude pošten i narodni klub, izvan mafijaških dogovora, kladioničarskih, menadžerskih i drugih utjecaja.

Današnja je Torcida dobrim dijelom novi tip aktera koji nije moguće definirati tradicionalnim pojmovima ljevice i desnice (Perasović, 2015). Istraživanje pokazuje da članovi Torcide ne vole politiku ni političare, da ih se gnušaju, da među političkim strankama primjećuju puno više sličnosti nego različitosti, i smatraju da te različitosti potenciraju sami političari kako bi prikrili činjenicu da svi oni pripadaju jednoj te istoj političkoj klasi. Među pripadnicima Torcide postoji i svijest o potrebi zajedništva i zajedničkih aktivnosti u cilju potpore klubu umjesto dijeljenja po političkim ili nekim drugim svjetonazorskim preferencijama. Zato su neki od ispitanika tvrdili kako imaju svoje mišljenje i preferenciju političkih opcija, ali da to treba ostati njihova privatna stvar, a ne nešto što bi trebalo biti orijentacija grupe. Većina ispitanika iz jezgre Torcide snažno je uronjena u koncept domoljublja i Domovinskog rata, zbog toga ustrajno obilježavaju sve važne datume vezane za Domovinski rat. Što se tiče povremenih skandiranja na stadionu „Za dom spremni“, većini ispitanika taj uzvik predstavlja vezu s Domovinskim ratom, a ne s Drugim svjetskim ratom. Također, većina ispitanika smatra neprihvatljivim skandiranje „Ajmo ustaše“ te da su takva skandiranja prisutna zbog provokacije i dišpeta⁴.

⁴ *Dišpet* u ovom slučaju znači otpor moćnicima koji prijete sankcijama, a pojačan je činjenicom da Hrvatski nogometni savez predstavlja moć u lokalnom okruženju i da od ovakvih uzvika trpi štetu sličnu onoj od bengalki (Perasović, 2015).

12. ZAKLJUČAK

U ovom se radu pokušalo prikazati uvjete u kojima je nastala navijačka supkultura u Hrvatskoj te njezine karakteristike na primjeru navijačke skupine Torcide. Studije koje istražuju nogometne navijače u početku se najviše bave nasilničkim ponašanjem sveprisutnog fenomena nogometnog huliganstva. Moderne studije nogometne navijače promatraju paralelno uvažavajući aktualno društveno stanje, naglašavajući pri tome njihovu uzročno-posljedičnu povezanost. Navijači, kao sastavni dio sporta i društva te njihovi sudionici, nalaze se kao indikatori društvenih pojavnosti. Navijački svijet je svijet za sebe u kojem vrijede određena pravila, norme, jezik i vrijednosti, postoji dinamična i raznovrsna ali prepoznatljiva scena u kojoj akteri prosuđuju o sebi i drugima, što im je u današnjem vremenu olakšano internetskim i drugim oblicima medijske povezanosti. Navijačka supkultura u svojoj osnovi nije u sukobu s kulturom ove zemlje jer navijačke skupine svojim izvornim stavovima koje zastupaju (vjernost klubu, reprezentaciji, lokalnoj zajednici) nikome ne bi trebale smetati.

U novije vrijeme možemo govoriti da je supkultura nogometnih navijača povezana sa socijalnom strukturom društva, ali nije apsolutno determinirana svojim klasnim kontekstom. Torcida je od svojeg početka prešla put od dvanaestog igrača, najvjernijih navijača, do uloge sportske publike prema samostalnom akteru o čijim se akcijama često izvještava na prvim stranicama. Posljednjih tridesetak godina Torcida je primjer skupine koja igra važnu društvenu ulogu, počevši od borbe za neovisnost hrvatske države, preko važne uloge u vođenju i preoblikovanju Nogometnoga kluba „Hajduk“, odgovornog i poštenog djelovanja unutar Hrvatskog nogometnog saveza, borbe za transparentnost te zaključno – korigiranja i aktivnog provođenja Zakona o sportu. Stavovi Torcide jasni su i neupitni dok sama sredstva njezine borbe ponekad izlaze iz okvira legalnog i legitimnog. Takva sredstva javnost osuđuje iako se ne smije zanemariti kontekst zašto navijačka skupina Torcida ponekad teži takvom obliku radikalizma. Odgovornost za širenje moralne panike imaju upravo mediji čije su reakcije i gledišta usmjerena prema senzacionalizmu pa o navedenim događajima pišu jednostrano, naglašavajući upotrebu *barbarizma* pripadnika Torcide. Ako se zanemari moguća pristranost onih koji izvještavaju, postavlja se pitanje kako to da se tako malo medija i autora bavi pravim problemom, a pravi problem se nalazi vrlo plitko ispod površine. Sa sociološkog stajališta, objašnjenja navedenih situacija vrlo su jednostavna. Upravo su sustav i njegovo (ne)funkcioniranje glavni krivci koji izazivaju tako ekstremne, možemo čak reći očajničke poteze pojedinih pripadnika Torcide, koji su iskoristili sva legitimna i pravna

sredstva kako bi ukazali na probleme funkcioniranja nogometnog *establishmenta* i neprovođenja Zakona o sportu, a putem njih nisu ostvarili nikakve konkretne ciljeve. I na globalnom nivou postoji pokret nogometnih navijača protiv modernog nogometa. U mnogobrojnim priopćenjima javnosti Torcida je izjavila kako se ograđuje od bilo kakve podjele na sjever i jug te je jedini cilj njezine borbe poštenje i transparentnost kako u nogometu, tako i u društvu općenito.

Sustav, a samim time i društvo koje karakterizira nametanje autoriteta institucija, neprovođenje ili djelomično provođenje zakona, koje djeluje selektivno i s nedostatkom komunikacije, represijom neće pronaći rješenje devijantnog ponašanja navijača. Naprotiv, produbit će sukob između nadređene dominantne kulture i navijačke supkulture. Promjenom okolnosti u društvu, kada se zakoni počinju provoditi, i devijantno će ponašanje makar djelomično nestati, a djelovanje navijačkih skupina bit će usmjereno ka izvornim stavovima zastupanja zajednice u kojoj sudjeluju. Bez obzira na evidentnu političku nekorektnost i verbalno nasilje u dijelu navijačkog diskursa, moramo primijetiti kako su navijači (ultrasi) jedini akteri u hrvatskom društvu koji konstantno, uporno i tvrdoglavo upozoravaju na koruptivne, totalitarne, netransparentne oblike rada u našem nogometu (Perasović, 2015).

Danas Torcidu kao navijačku skupinu karakteriziraju visoka organiziranost, sloga, zajednički rad bez obzira na dob, spol, kvart, grad ili neke životne usmjerenosti.

13. LITERATURA

1. Becker, H. (2011). Preispitivanje teorije etiketiranja, prema: Becker, H. (1991.) *Outsiders: Studies In The Sociology Of Deviance* (str. 177-212). *Amalgam – časopis studenata sociologije*, (5.), 99-119.
2. Cohen, A. (1955.) *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: Free Press.
3. Cohen, A. (1972.) „Subcultural Conflict and Working Class Community“, u: S. Hall, D.
4. Čolić, S. (2006.) *Kultura i povijest*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
5. Lalić, D. (1993). *Torcida – pogled iznutra*. Zagreb: AGM.
6. Lalić, D. (2010). Je li hrvatski nogomet mrtav i može li se oživjeti? *Političke analize*
7. Lalić, D., Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao*
8. Marsh, I. i Melville, G. (2011.), Moral Panics and the British Media – a look at some contemporary "Folk Devils", *Internet Journal of Criminology*, izvor: http://www.internetjournalofcriminology.com/Marsh_Melville_Moral_Panics_and_the_British_Media_March_2011.pdf, 7. 10. 2012.
9. Perasović, B. (2001) *Urbana plemena*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada d. o. o
10. Perasović B. (2002.) „Sociologija supkultura i hrvatski kontekst“, u: Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja, 11 (2-3): 485-498
11. Perasović B., Bartoluci S. (2007) „Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu“, u: *Sociologija i prostor*, 175 (1): 105–119
12. Perasović, B., Mustapić, M. (2013). Football Supporters in the Context of Croatian Sociology: Research Perspectives 20 Years After. *Kinesiology*, 45(2): 262-275.
13. Perasović, B. (2015). Subkultura, pokret ili (neo)pleme? O teorijskim implikacijama novog istraživanja nogometnih navijača. U V. Ilišin, A. Gvozdanić, D. Potočnik (ur.), *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj* (169-205). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo
14. <http://www.hrleksikon.info/definicija/supkultura.html> (17. 1. 2018.)
15. <http://forum.ultras-zrinjski.net/topic/533-navijački-seminari/> (17. 1. 2018.)
16. <http://www.torcida.hr/povijesna-cinjenica/razdoblje-domovinskog-rata/> (17. 1. 2018.)
17. <https://bit.ly/2JjBS6N> (15. 2. 2018.)
18. <http://hajduk.hr/klub/nas-hajduk> (15. 2. 2018.)
19. <https://bit.ly/2xMIp97> (15. 2. 2018.)

14. POPIS SLIKA

Slika 1. Osnivanje Torcide.....	12
Slika 2. Transparent Torcide u znak sjećanja na heroja Domovinskog rata Blagu Zadru.....	15
Slika 3. No Name Boys dižu veliki transparent „Freedom for Croatia”.....	16
Slika 4. Torcida izražava stav prema načinu rada Hrvatskog nogometnog saveza.....	18
Slika 5. Slike Poljuda obilaze svijet: Torcida oduševila sjajnom koreografijom.....	23
Slika 6. Torcida se bakljadom oprostila od tragično stradalog prvog predsjednika udruge „Naš Hajduk“ Žana Ojdanića.....	24
Slika 7. Policija privodi skupinu navijača Torcide.....	26
Slika 8. Transparent podrške Torcide osuđenim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču.....	28
Slika 9. Akcija Torcide kojom se protivi kerumizaciji Hajduka.....	29
Slika 10. Torcida humanitarnim akcijama pomaže potrebitima.....	30
Slika 11. Torcidin performans „Udri mučki“.....	30